ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ, ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Малишівська І.В.
кандидат філологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ТЛУМАЧЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТСЬКИХ ТЕКСТІВ

Зацікавленість екзистенціалістською прозою зумовлена гармонійним і органічним поєднанням інтелектуально-філософських догм з популярністю та доступністю, що виявляється в презентації філософських концепцій через їх літературне обрамлення в формі непередбачуваних сюжетів з міжусобними інтригами. Яскравими представниками екзистенціалістського напрямку у літературі, окрім ідейних його засновників Ж.-П. Сартра та А. Камю, вважають таких письменників як А. Мердок, В. Голдінга, К. Вілсона. Серед українських авторів найбільш знаковою у даному контексті є творчість В. Шевчука.

Поряд з базовим типологічним методом аналізу екзистеніалістських творів продуктивним є використання інтертекстуального підходу. Р. Барт визначив, що головною ознакою інтертекстуальності є безмежність, зумовлена безмежністю мови (письма). Кожен текст – це нова тканина, зіткана зі старих цитат. У тексті змішані та поглинуті одні одними уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагментів соціальних ідіом, оскільки завжди поза текстом і довкола нього існує мова. Проте, як необхідну передумову для будь-якого тексту, інтертекстуальність не можна зводити до проблеми джерел і впливів, тому що вона становить ширше поле анонімних формул, позасвідомих або автоматичних цитацій без лапок, походження яких рідко можна з’ясувати [1, с. 246]. З цього випливає, що художній твір варто аналізувати, підходячи до його розуміння по-різному, тому що кожна із

запропонованих інтерпретацій може нести у собі раціональне зерно, оскільки інтертекстуальність провокує своєрідну поняттєву полеміку між читачем (дослідником) та самим твором. До такого інтерпретаційного плюралізму, як зазначають В. Будний та М. Ільницький, дослідників приводить сама багатозначність мистецького мовлення, творена інтертекстуальністю. Адже текст, створений з різнорідних символів, які автор поєднує на стилістичному та тематичному рівнях, штовхає читача до інших текстів, кодів, універсальних істин, протиставляючи чи ототожнюючи або ж зміщуючи чи замінюючи їх, витворюючи таким чином їхній «діалог» [1, с. 243].

Серед сучасних дослідників теорії інтертекстуальності, які пропагують її застосування при будь-якому компаративному дослідженні, ґрунтовними видаються тлумачення словенського літературознавця М. Джувана, який розглядає інтертекстуальність як «міжкультурний феномен, що єднає між собою не тільки національні літератури, але й у межах заданої семіосфери відому літературну продукцію з її минулим або з менш відомими, підпорядкованими аналогами. Більше того, інтертекстуальність структурує залежність тексту та відповідає на культурологічні запити, які демонструє суспільна ідеологія та спосіб життя» [7, с. 7]. Принципи інтертекстуальності, розглянуті вченим, базуються на новітніх принципах порівняльного літературознавства, запропонованих угорським вченим С. Запетніком, який власне і наполягав на тому, що цінність літературного порівняння лежить у розширенні його кордонів та меж [8]. З його теорії випливає, що той чи інший літературний напрям постає як впорядкована картина тоді, коли увага звертається і на менш помітні та невідомі широкому загалу варіанти, які через недостатній рівень функціонування мови (наприклад, української) до певного моменту залишались закритими для аналізу. У зіставленні з екзистенціалістською прозою поняття семіосфери, про яке говорить М. Джуван і яке, як відомо запозичене ним у Ю. Лотмана, постає в межах нашого компаративного аналізу у вигляді екзистенціалістського поля, де відбуваються комунікативні акти між рівносильними учасниками. Продуктивність такого «спілкування» визначається інтенсивністю їхнього інтертекстуального наповнення у відношенні до першоджерела, тобто літературного екзистенціалізму

Ж.-П. Сарта та А. Камю. Під наповненням розуміємо різні форми інтертекстуальності, які використовуються авторами для передачі ідейних інтенцій.

До найпоширеніших та найвідоміших форм інтертекстуальності відноситься цитата, яка у вузькому значенні трактується як «дослівний уривок з іншого твору» [3, с. 571]. Проте у ширшому розумінні варто розрізняти атрибутовану та неатрибутовану цитату, де перша – це графічно марковане відтворення фрагмента будь-якого тексту з обов'язковим посиланням на його прототекст, друга − вводиться у твір без графічного маркування та посилання на свій прототекст. Графічно немарковані цитати здебільшого модифікуються автором, узгоджуючись із контекстом твору, актуалізуючи його поліфонію, при умові їх впізнання реципієнтом. Якщо ж моменту впізнання немає, то «чуже слово» у власне авторському тексті повністю асимілюється, не породжуючи імпліцитні смисли [5, с. 1].

До не менш продуктивних форм інтертекстуальності відносять алюзію та ремінісценцію, де перша розуміється як «лаконічний натяк, відсилання до певного літературного джерела, явища культури, історичної події з розрахунку на ерудицію реципієнта, який повинен зрозуміти закодований зміст» [2, с. 57]. Детальніше трактування алюзії подає російська дослідниця Л. Машкова, яка виокремлює ознаки так званого алюзивного процесу:

- алюзія є посиланням на конкретний літературний твір;
- про алюзію в тексті «сигналізує» алюзивне слово чи словосполучення;
- алюзивне слово чи словосполучення дозволяє установити зв'язок із відповідним літературним джерелом. Для правильного розуміння алюзії необхідно виявити конкретний алюзивний факт. У більшості випадків вірний вибір алюзивного факту залежить від усебічного та глибокого вивчення твору, який містить алюзію;
- розуміння алюзії не можна зводити лише до виявлення алюзивного факту, оскільки зміст твору збагачується не лише за його рахунок, а й через встановлення між двома творами цілої низки додаткових зв'язків: аналогій, паралелей чи, навпаки, протиставлень, антитез;

• алюзивний процес має двосторонній характер: взаємодія, взаємовплив твору та відповідного джерела;

• необхідною умовою ефективного алюзивного процесу є загальність поетичної парадигми чи «філологічного мінімуму» [Цит. за: 5, с. 2].

Що ж до ремінісценції, то її трактують як «відгомін літературного твору, відчутний в іншому літературному творі, опосередковане, приховане, не задокументоване, неточне відсилання до іншого тексту, його мнемонічний слід, завдяки якому автор нагадує читачеві про попередні неназвані літературні факти та їх текстові компоненти, викликає складні асоціації» [3, с. 314]. Зважаючи на багатофункціональність ремінісценції, доречною видається запропонована Л. Статкевич класифікація авторської мотивації при її використанні. Автор може вдаватися до цього прийому, щоб

1. Засвідчити своє поклоніння перед авторитетним попередником.
2. Продемонструвати власне учнівство.
3. Переосмислити традицію на новому етапі культурно-історичного розвитку.
4. Вступити в полеміку (як правило, з класиком).
5. Створити пародію [5, с. 2].

Зауважимо, що ця класифікація описує усвідомлену ремінісценцію та є виправданою у відношенні до англійської екзистенціалістської прози, тоді як для екзистенціалістських творів, наприклад В. Шевчука, більш характерним є неусвідомлене відтворення образної палітри літератури буття з прихованим імпліцитним змістом.

Поряд з вищезгаданими формами інтертекстуальності в контексті обраної нами екзистенціалістської прози важливим є протиставлення імпліцитних та експліцитних зв’язків, виокремлених французькою дослідницею Н. П’єге-Гро у праці «Вступ в теорію інтертекстуальності». До першого типу, який іменується «відношення співприсутності», належать цитата, референція, плагіат та алюзія. До другого − «відношення деривації» − пародія, бурлескна травестія та стилізація [Цит. за: 4, с. 2]. У межах нашого дослідження продуктивними є такі форми інтертекстуальності, як пародія та стилізація, які є різновидами наслідування, що передбачає відтворення загальних змістових і формальних рис оригіналу-взірця [1, с. 259]. Так, під пародією розуміємо

одночасне оперування двома семантичними системами, де у творі існує співвідношення трьох мовних планів: крізь перший план тексту обов'язково проглядає його другий план – текст твору, який викладається по-новому (пародіюється). Таким чином створюється третій план пародії – план інтертекстуальної гри, який виявляє іронічну майстерність її автора. Стилізація, в свою чергу, лише імітує його стиль без обов'язкового відтворення тексту [4, с. 3]. Наприклад, роман «Під сіткою» можемо вважати пародією на роман «Нудота» Ж.-П. Сартра, а «Вільне падіння» В. Голдінга − стилізацією твору «Падіння» А. Камю.

Разом з тим, про інтертекстуальність, як зазначає М. Гловінський, можна говорити лише тоді, коли посилання на попередній текст є елементом значеннєвої будови тексту, в якому воно здійснюється, або ж, коли відбувається семантична активізація двох текстів, однак провідним є текст, який посилається, а активізація тексту, на який посилаються, є вторинним явищем [6, с. 292]. Тобто, значення мають не самі екзистенціалістські ідеї, запропоновані французькими авторами, а те, як вони реалізувались, наприклад, в англійському та українському художніх контекстах.

Список використаних джерел:

1. Будний В. В. Порівняльне літературознавство / В. В. Будний, М. М. Ільницький. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.

2. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / автор-укладач Ковалів Ю. І. – К.: Академія, 2007. – Т. 1. – 607 с.

3. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / автор-укладач Ковалів Ю. І. – К.: Академія, 2007. – Т. 2. – 622 с.

4. Переломова О. С. Типи взаємодії текстів: види і форми інтертекстуальності / [електронний ресурс] О. С. Переломова. − Режим доступу http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/FilolNauk/2008/112.pdf.

5. Статкевич Л. П. Форми реалізації інтертекстуальності в тексті художнього твору / [Електронний ресурс] Л. П. Статкевич. − Режим доступуhttp://wwwphilology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_936/content/statkevich.

6. Теорія літератури в Польщі антологія текстів друга половина XX століття – початок XXI ст. / [упоряд. Богуслав Бакула; за заг. ред. В. Моренця; пер. з пол. С. Яковенко]. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 531 с.

7. Juvan M. History and poetics of intertextuality translated from the Slovenian by Timothy Pogacar purdue / Marco Juvan. – University press USA, 2008. – 216 p.

8. Zepetnek S. T. Comparative literature: theory, method, application. – Vol. 18 of Texts: Studies in Comparative Literature / Steven Tötösy de Zepetnek. − Amsterdam and Atlanta. – 1998. – 299 p.